

MATEJ HRIBERŠEK

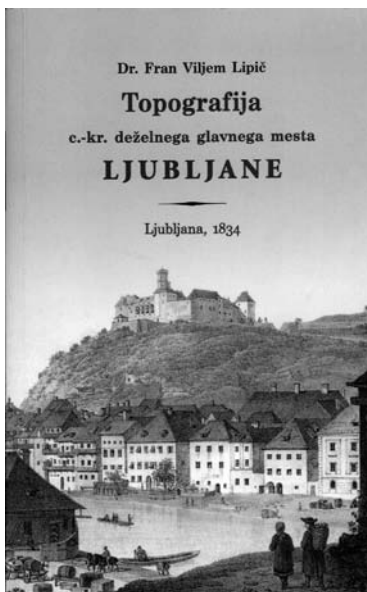
Fran Viljem Lipič in njegovo delo *Bolezni Ljubljančanov*

Fran Viljem Lipič, ki je po svojih koreninah “naše gore list”, saj so njegovi predniki živeli na Kranjskem, natančneje v Kropi, se je rodil kot Franz Wilhelm Lipich na Slovaškem v kraju Spišská Nová Ves 13. junija 1799. Osnovno šolo je v letih 1806–1809 obiskoval v rodnem kraju, gimnazijo pa v Podolinu, Levoči in Košicah; tu se je pri redovnikih naučil tekoče latinsko, za vse druge evropske jezike, ki jih je znal, je bil samouk. Kljub temu da je bil predviden za duhovnika, se je odločil za študij naravoslovja; v študijskem letu 1817/18 se je vpisal na univerzo v Pešti na študij botanike, vendar se je l. 1819 prepisal in začel na Dunaju študirati medicino; 26. maja 1823 je bil promoviran za zdravnika z disertacijo o poporodni sepsi (*Disertatio inauguralis medico-practica sistens observata de metritide septica in puerperas grassante*).

Sledilo je obdobje, ko je Lipič postal neločljivo vezan s Slovenijo, natančneje z Ljubljano, kjer je dobil svojo prvo službo; tu je 11 let deloval kot zdravnik za reveže, kot drugi mestni in policijski zdravnik. Pet let si je najprej nabiral izkušnje, naučil pa se je tudi slovenščino, kajti reveži, katerim se je večinoma posvečal, večinoma niso znali nemško. Obdobje v času delovanja v Ljubljani je temeljito izkoristil za znanstveno delo na področju medicine in sorodnih strok; veliko časa je porabil za strokovno izpopolnjevanje, večkrat je bil tudi na študijskem dopustu. Leta 1830 je postal je tudi član Cesarsko-kraljeve kmetijske družbe. Njegove glavne naloge so bile skrb za lekarništvo in veterino, cepljenje proti kozam, nadzor nad higieno in kakovostjo mesa, skrb za deratizacijo, boj proti homeopatiji in raznim vrstam mazaštva ipd. Ravno pri preganjanju homeopatov in mazačev je bil zelo dejaven, zato si je v njihovih vrstah nakopal veliko nasprotnikov. Prav zaradi njihovega rovarjenja se je odločil za odhod in zaprosil najprej za mesto okrožnega zdravnika v Postojni, nato v Ljubljani in Novem mestu, pa znova v Ljubljani in l. 1833 v Postojni. Končno je bil l. 1834 povabljen za profesorja na medicinsko fakulteto v Padovi; pri tem so mu pomagali nekateri njegovi študijski kolegi z Dunaja, zlasti patolog in farmakolog Martino Francesco Steer, s katerim je bil ves čas delovanja v Ljubljani v stikih. V Padovi je Lipič postal vodja katedre za interno medicino in ravnatelj interne klinike, veliko časa pa

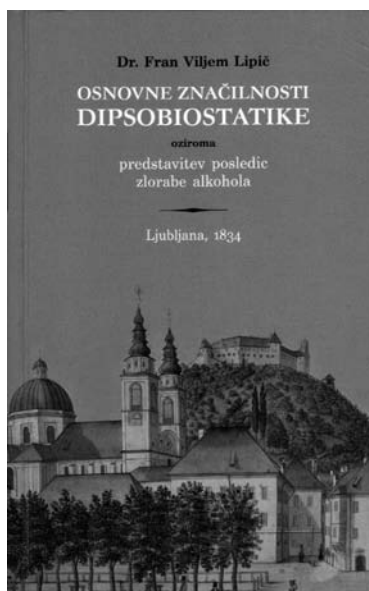
je posvetil tudi kliničnemu in znanstvenemu delu; tu je deloval sedem let. Leta 1841 so ga poklicali na Dunaj za profesorja na katedri za interno medicino, kjer je nasledil svojega učitelja in vzornika Franza Xaverja von Hildebranda. Na medicinski fakulteti na Dunaju je tedaj vladalo precej konzervativno vzdušje; Lipič je v tem okolju veljal za naprednega in reformnega zdravnika, vendar pa je na Dunaju deloval samo štiri leta, do leta 1845, ko je umrl, star komaj 46 let.

Njegova bibliografija je obsežna.¹ Svoje članke je objavljaval v *Ilirskem listu* (*Illyrisches Blatt*), strokovne prispevke in razprave v *Medicinskem letopisu cesarsko-kraljeve avstrijske države* (*Medicinisches Jahrbuch des oesterreichischen Staates*), kar mu je l. 1834 prineslo članstvo v Medicinski družbi v Leipzigu. V Padovi je svoje izsledke objavljaval v *Letopisu medikoklinične padovske šole* (*Annales Scholae Medico-Clinicae Patavinae*), ki ga je tudi sam urejal.

Z obdobjem njegovega dela v Ljubljani so povezana tri Lipičeva dela. Prvo, najobsežnejše, je njegova *Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane*, ki je izšla l. 1834. To Lipičevo delo je unikaten spomenik in oris Ljubljane v prvi tretjini 19. stoletja, ki kaže tudi njegovo izjemno vsestransko izobraženost in pretanjen čut za opazovanje narave in družbe. V njem je najprej podal oris Ljubljane v vseh segmentih: oris geografske lege, geološke strukture, hidroloških razmer,

meteoroloških razmer in sprememb, vegetacije, favne ter sam fizični oris mesta – od lege, gradnje, življenjskih razmer, preskrbe z vodo, preskrbe s hrano in načina prehranjevanja, načina oblačenja, načina življenja, vzgoje, telesne konstitucije prebivalstva, izobrazbene strukture do morale. Dalje se je kot zdravnik posebej ustavil pri boleznih in načinih zdravljenja bolezni (njihov izvor in vrste, njihova pojavnost in pogostnost ter bolezni posameznih telesnih delov), posebej pa je obdelal načine zdravljenja. Obdelal je tudi zdravstveno ureditev Ljubljane: izobraževanje zdravstvenega osebja, alternativne načine zdravljenja (homeopati, mazači), javna zdravstvena uprava (oskrba bolnikov, zdravstvene ustanove ter njihov materialni in finančni položaj), normalije za obdobje 1814–1833, metode zdravljenja, zdravila, bolniki. Posebej se je ustavil tudi ob prebivalstvu (zakonske zveze, nataliteta, smrtnost, primerjave, vplivi na kakovost življenja). Delo, ki je v izvirniku napisano v nemščini, je l. 2003 izšlo v založništvu Znanstvenega društva za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije (v sodelovanju z Založbo ZRC) v uredništvu dr. Zvonke Zupanič Slavec, ki je napisala tudi več spremnih študij; te so dopolnili še nekateri ugledni strokovnjaki s specializiranimi študijami o družbenih, političnih, socialnih in znanstveno-strokovnih temah (Vasilij Melik, Jože Žontar, Igor Grdina, Marijan Klemenčič, Aleš Krbavčič, Jože Jurca, Andrej Šmalc). Delo je v slovenščino prevedla Marjeta Oblak.

Drugo Lipičevo delo, povezano z Ljubljano, nosi naslov *Osnovne značilnosti dipsobiostatike – zlorabe alkohola oziroma na podlagi zdravniškega opazovanja nastala politično-statistična predstavitev njenih posledic, ki se odražajo na prebivalstvu in življenjski dobi*. Delo sodi v svetovnem merilu med pionirska dela na področju raziskav škodljivosti alkoholizma; je prva znanstvena razprava o alkoholizmu, ki se je sistematično lotila tega problema in znanstveno argumentirano nastopila proti njemu. Tudi to delo je bilo pisano v nemščini, v slovenskem prevodu (prevajalka Marjeta Kočevar) pa je izšlo l. 2005; izdal ga je Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani, založila Založba ZRC, vse skupaj pa je nastajalo pod uredniško taktirko dr. Zvonke Zupanič Slavec. Delo dopolnjuje sedem spremnih študij, dodan pa ji je tudi faksimile originala.

Lipičevo tretje delo, ki se navezuje na Ljubljano, je napisano v latinščini in nosi naslov *Bolezni Ljubljančanov (Morbi Lubeanorum)* oz. (s celotnim naslovom) **BOLEZNI LJUBLJANČANOV, LETA 1828 OPAZOVANE OD FRANA VILJEMA LIPIČA, DOKTORJA MEDICINE, POPREJ ZDRAVNIKA ORDINARIJA MESTA LJUBLJANA, SEDAJ NA UNIVERZI V PADOVI REDNEGA PROFESORJA MEDICINSKE PRAKSE**. Knjiga ni samostojno delo; bilo je zasnovano kot večji korpus z naslovom *Medicinsko-klinični komentarji* (lahko bi prevedli tudi *zapiski*), v njem pa je Lipič predvidel dve seriji, ki bi izhajali izmenjaje: ena bi opisovala leto splošne medicinske prakse, druga pa leto študijske medicinske prakse. Nastalo je iz strokovnih potreb, ko je Lipič postal profesor klinične prakse. Vedel je, da je ena največjih težav mladih zdravnikov neujemanje medicinske teorije in prakse; omenjeni korpus je zasnoval prav z namenom ponuditi svojim stanovskim kolegom, mladim zdravnikom in študentom medicine zbir kliničnih primerov iz svojih bogatih izkušenj na področju medicinske prakse. Delo orisuje leto 1828 ter bolezni in posamezne klinične primere, ki jih je reševal. Zakaj si je izbral prav leto 1828, pojasni v uvodu:

“Zaradi zabeležk, ki sem jih bil vaju delati vsak dan na vsakem kraju in ob tamkajšnjih vremenskih razmerah, še zlasti, ko sem bil na začetku svoje zdravniške poti, in zadevajo zdravljenje zlasti revežev, sem menil, da bodo najpomembnejši zapiski mojih dnevnikov koristni tudi za druge.

Ocenjujem, da je bila konstitucija bolezni leta 1828 posebnega pomena. Že zdavnaj je napovedal zelo naklonjeni mi učitelj, nekdanji slovit dr. C. C. Hablerle, profesor botanike na univerzi v Pešti, ki se je med prvimi ukvarjal z meteorologijo, da bo tisto leto tako glede na vremenske razmere kot tudi glede na konstitu-

cijo bolezní zelo podobno letu 1791; da se bo tistega leta – tako kot letos – začel cikel vlažnih, mrzlih let, zaznamovan z želodčnimi in nevrasteničnimi obolenji. To napoved, ki se ujema z dvakrat ponovljenim ciklusom, ki mu pravimo saroški cikel,² in se je v končni fazi izkazala za še hujšo, naj dokaže ne le to leto, o katerem je tu govora, ampak tudi vrsta drugih let.

Ocenil sem, da bo primerno, če vrste opažanj ne objavim prej, kot bo od začetka moje prakse minilo nekajkrat po pet let. Ni namreč koristno pri priči dati v javnost prezgodnjih prvih rezultatov izkušenj, ki se še nabirajo. Končno so k pospešeni izdaji teh opažanj pripomogli tudi nekateri lokalni pojavi. Od leta 1824 do leta 1828 je namreč na ljubljanskih tleh prišlo do zelo velike spremembe, in sicer zaradi izsuševanja močvirja. Natančneje popisati raznoliki vpliv te podnebne spremembe na bolezní in zdravje je bilo vsekakor v pristojnosti mene kot zdravnika tega področja.³

In tako pridemo od letnih epidemij, ki se razlikujejo po raznolikem endemičnem značaju, končno do spoznavanja bolezní stacionarnega značaja in do natančnejše ocene interkurentnih epidemij.”

Delo je zasnovano kronološko po mesecih, ob koncu vsakega trimesečja pa je avtor dodal tudi povzetek in dopolnilo. Občasno ga dopolnjuje tudi z opisom epidemij (npr. opis epidemije griže, ki dopolnjuje opis meseca septembra, in opis epidemije škrlatinke, ki dopolnjuje opis meseca decembra). Oris mesecev je standardiziran: na začetku opiše splošne vremenske razmere in vplive ter poda splošno oceno pojavljanja bolezní, nato pa preide na opis posameznih kliničnih primerov. Te primere natančno popiše: njihov potek, načine zdravljenja, uporabljena zdravila in preparate, končni izid, morebitno obdukcijo (v primeru smrtnega izida).

Delo, ki bo izšlo še letos, je zanimivo za vsakogar, ki ga zanima ne le medicina, ampak tudi farmacija in zgodovina, saj poleg strogo strokovnega besedila prinaša tudi oris strukture prebivalstva in njegovih navad, načinov zdravljenja, tako zdravnikov kot tudi homeopatov ter “domačih zdravnikov in lekarnarjev”, uporabe zdravil in farmacevtskih pripomočkov, ukrepov za izboljšanje zdravja in preprečevanje nalezljivih bolezní (npr. čiščenje struge Ljublanice).

Fran Viljem Lipič
BOLEZNI LJUBLJANČANOV – AVGUST

Spremenljivo vreme tega meseca se je le malo razlikovalo od vremena v preteklem mesecu. Megle so se množile in tako imenovane gorske dime je bilo pogosteje opaziti. Ob posameznih dneh je bilo v istem dnevu opaziti velike spremembe zračnega pritiska in temperature. Grmenje ni tako pogosto vnašalo nemira. Deževni oblaki, ki so bežali pred suhimi obalami Italije in Dalmacije, so se razbremenjevali pri naših Alpah. Zato sta se znova bolj okrepila jugozahodnik in zahodni jugozahodnik.

Spremembe:

najvišja temperatura + 22 °R. dne 10., 11. avgusta

najnižja temperatura + 9 °R. dne 1., 17., 18., 25. avgusta

najvišji zračni pritisk 27" 6,3" dne 26. avgusta

najnižji zračni pritisk 27" 2,2" dne 15. avgusta

V teh letih je bil zaradi izsuševanja močvirij običajen ukrep, da so vodo reke Ljubljanice, ki deli mesto, prestregli z izgradnjo nasipa pred vstopom reke v mesto in jo speljali po kanalu, da bi tako rečno korito očistili ovir, ki so se nabrale skozi toliko stoletij, dosegli večji padec in posledično odtekanje močvirja. Stoječe mlake sredi rečnega korita, v njem mrtve ribe, prav tako iztrebki, ki so se iz tolikih ustij kanalov stekali semkaj, so mestno ozračje prepojili s smrdljivimi hlapi. Zato je vzvišena prefektura po nasvetu javnih zdravnikov, ki jim je predsedoval protomedik,⁴ z namenom, da bi prevladujoče bolezni ne privzele uničujočega značaja, sklenila, da je treba odpreti rečni nasip.

Kadar koli je v vodnjakih zmanjkalo rečne vode, je iz njih drla na plan majhna količina umazane, blatne vode. Te boleznitvorne vplive je povečevalo pomanjkanje zrelega sadja, ki bi bilo v dobrem stanju.

Število bolnikov je glede na celotno leto dosegalo najvišjo raven in eno četrtno teh so tvorili oboleli za grižo, drugo četrtno oboleli za intermitentno vročico, za gastrično-žolčno vročico in škrlatinko. Tretjo četrtno so dopolnjevale bolezni, ki so s temi najtesneje povezane: šen, vnetje možganskih membran, obušesnih žlez slinavk, dlesni, golta, želodca, črevesja in drugega trebušnega drobovja, prav tako kolera, driska, zaprtje, kolika, prebavne motnje.

Od drugih bolezni, zlasti kroničnih, so izstopale pljučnice, neredko latentne, hidrotoraksi, večinoma posledice spregledanih vnetij poprsnice, artritis, garje in sifilis.

Pri želodčnih boleznih, zlasti ob griži, je neredko prihajalo do izločanja črvov, ki so gnezdili v črevesju.

Nekateri so imeli veliko uši; pojavil se je celo primer, ki sem ga moral označiti kot ftiriozo, premagali pa smo ga z živim srebrom (*mercurius*).

Zdravil sem 52 obolelih za grižo. Od teh je približno vsak deseti umrl. Epidemija je torej dosegla vrhunec v tem mesecu.

Glede mnogih bolnikov, ki niso vedno podlegali težji obliki bolezni, še ni bilo docela ugotovljeno, ali zasluži več pozornosti vnetno stanje črevesja ali žolča.

Kot predhodnica se je včasih pojavljal želodčni status, včasih pa žolčni. Da bolezni izvira iz driske ali vročice, se je dovolj pogosto kazalo prvi dan, večinoma drugi, tretji dan.

Ob začetkih bolezni je neredko nastopalo bruhanje, zlasti pri otrocih, ki so izločali tekoče zasnove blata. Če je bilo navzoče bruhanje, se pri odraslih ni vedno kazal v njem žolč; tedaj pa ga je bilo mogoče prej ali slej opaziti tudi v vsebini blata. Bolezen, ki se je kazala v takšnih pojavih, je sodila med težje bolezni in se je razlikovala od kolere, ki poteka dosti krajši čas ter brez prevladujoče hude poškodbe črevesja, zlasti debelega (opis 78).

Večino sta mučila glavobol in nespečnost toliko bolj, kolikor se je bolezen zvečer – kot je bilo običajno – krepila. Potem ko so ob teh pojavih delirantni, omotični in kolcajoči ljudje trpeli hudo žejo, je pri njih bolezen, ki je iz vnetne postala žolčna, dosegala smrtonosno stopnjo, ki so jo nekateri trpeli več kot štirinajst dni.

Ni manjkalo takih, pri katerih je bolezen, zdravljena z medicinskimi sredstvi, trajala do trideset dni, a so naposled bolezen premagovali; tisti pa, ki so zdravljenje bodisi zavračali bodisi po njem posegali, vendar pa niso bili zelo močno prizadeti, so včasih boleli dva meseca.

Pri takšnih bolnikih je blato postajalo tako, kot so za bolezen tipični izločki, zelo pogosto trdo zlepljeno.

Pri vseh je bilo odločilnega pomena izjemno potenje.

Primeri dveh dečkov, pri katerih se je kazala zmerna griža s škrlatinko, predstavljam med vključenimi primeri.

Zabeležil sem več primerov, kjer sem opazil, da se griža in intermitentna vročica vzajemno izničita.

Terapija ni vključevala nobenih puščanj krvi, pač pa precej svobodno rabo pijavk, polaganje mehurnikov (*vesicantia*) za zatrtje vnetja, precej pogosto rabo odvajal (*eccoproctica*), zelo splošno rabo mehčal (*emollientia*), bolj zadržano rabo opija (*opium*) in korenine ipekakuanje (*radix ipecacuanhae*), zelo previdno in zelo redko uporabo korenike *columbo* (*radix columbo*),⁵ arnike (*arnicae*) ali krepil (*roborantia*).

Ker bom o škrlatinki, za katero je v tem mesecu obolelo več ljudi, govoril pozneje, ostane, da nekaj malega povem o vročicah, ki svoj dominantni položaj prepuščajo višji sili.

Pri trajnih remitentnih vročicah, večinoma tipa dvojna terciana in žolčnega značaja, so se običajnim letnim pojavom pridružili lumbago, kolika, napihnjenost, čezmerno bruhanje in težave pri uriniranju; celo iz teh, najbolj pa iz onih se je postopoma ali pri priči razvijala griža.

Te vročice so redko prehajale v intermitentne. V prvi polovici meseca nisem videl, da bi se pojavila kakšna po izvoru intermitentna, vendar pa bi lahko celo zatrdil, da absolutno ni izbruhnila. Prav tako pa je zaradi intermitentnega učinkovanja griž polagoma nastajalo nekaj efemernih; nato so nastale kvotidiane in terciane, kmalu dvojne ali pa, ker se zanje niso zmenili, kvartane.

Večina teh, ki so bolehalo za novo intermitentno vročico, je imela v ustih grenak okus, oba hipohondrija sta bila napeta s topo bolečino, trebuh napihnjen, nekatere sta mučila bruhanje in driska, nekaterim je bilo prizaneseno s sleherno lokalno prizadetostjo. Barva je postajala bledikasta večinoma po nekaj dneh.

Dvojna terciana, ki je sedmi dan postala enostavna, je kmalu ponehala. Pri drugi sem videl, da je bila odločilna krvavitev iz nosu.

Večino od teh vročic se je dalo premagati z grenkimi topili (*solventia amara*).

Somnolentna in delirantna sedemdesetletnica je ob šestem, nepo(po)lnem presledku terciane prejela arniko (*arnica*), štirinajstletni deček, omotičen zaradi vročice ob istih dnevih kot ona, pa je prejel prevretek plazeče pirnice z amonijevo soljo (*decoctum graminis cum sale ammoniaco*). Ob sedmem paroksizmu sta se spotila, po osmem, blažjem sta ozdravela. Terciana malarija, za katero je bolehal neka druga starka, z glavobolom, ki je prehajal v odrevenelost, je ostala kljub prevretku plazeče pirnice z nevtralnim kalijevim sulfatom (*decoctum graminis cum arcano duplicato*).

Tako lahko je zdravljenje intermitentnih vročic, dokler se te vročice umikajo namigu druge epidemije!

74. ENCEFALITIS S SUMOM NA ŠKRLATINKO

Štiriletna deklica ima vročico z bolečinami glave in epigastrija in znatno vročico, kar ponoči vse še naraste, in vse, kar zaužije, izbruha. Jezik je prekrit z oblogo, na konici in robovih je rdeč. Zaprtje tretji dan ublaži klistir (*clyster*); želodec s češnjevo vodo (*aqua cerasorum*) in sodo bikarbono (*soda subcarbonica*), ki ublažita kiselkasti žolč – ta pride tudi do ust, dovolj umerjeno prenaša mlačna mehčala (*emollientia tepidula*).

Četrty dan enkrat bruha. Peti dan prejme odvajalno zdravilo (*medicamen eccoproticum*). Šesti dan se glavobol okrepi, treba ga je ublažiti s pijavkami; naposled lahko zaspi.

Od sedmega dne skoraj neprestano spi vsa odrevenela, pogosto se zbudi in kriči; med lopatici dam mehurnik (*vesicans*). Toda glave ne more dvigniti, še kar naprej ji omahuje.

Dvanajsti in trinajsti dan se ne zaveda, na ustih ima peno, roke so skrčene proti glavi, desna ostane tesno ob prsnem košu; utrip je počasen; obraz je bled; temperatura, tudi glave, je manjša; zenica je razširjena. Včasih tisto, kar zaužije, pogoltne; izmenoma skuša celo dati odgovor na vprašanja, kljub temu pa večinoma leži, kakor bi jo zadela strela. Odrgnine, ki je nastala zaradi mehurnika (*vesicans*), nikakor ni bilo mogoče pozdraviti.

Štirinajsti in petnajsti dan je izmenoma rdeča, leži nezavestna z napol odprtimi očmi; usta so lepljiva; zenica negibna; glava je razgreta, potna, celo telo muči žgoča vročica, utrip je močan, pospešen, udje so ohlapni, trebuh upadel. Tako umre.

Vodenica je celotno površino telesa nekoliko povečala, zlasti spodnje okončine in levo veliko sramno ustnico. Pokožnica vratu, trebuha, okončin, zlasti zapestij, je videti kot otrobi; na obeh dlaneh začinja odpadati v večjih drobcih. Iz nosničnih odprtih in desnega koticčka ust je kapljala rdečkasta tekočina; zdaj se je delno osušila. – Med možganskimi ovojnicami se je nabrala znatna količina limfe. Žile žilnice so bile nabrekle od krvi, enako kot te, ki prepredajo možganovino, ki je bila tudi dovolj trdna. V levem prekatu ni bilo ničesar nenormalnega, razen hidatide velikosti graha, ki se je opirala na horoidni pletež. V desnem prekatu je bila malodane celotna stena zmehčana v rdečkasto pulpo medene konsistence, marsikje eno in pol črtico globoko, in oblita z manjšo količino krvavega seruma. Horoidni pletež v tem možganskem prekatu je bil napet od krvi. Pinealna žleza je bila bleda, bila je podobna zelo mehchemu, razvlečenemu foliklu; možganske-

ga peska ni vsebovala. V lobanjskem dnu je bilo malo krvavega seruma. – Prsne ga koša nisem pregledoval. – V trebušni votlini je bilo šest unč zelo bistrega seruma. Želodec, črevesje, pečica in oporek so bili vidno bledi. Drugje ni bilo ničesar nenavadnega.

To je prvi primer, ki me je pripravil do tega, da sem bil pozornejši na mehčanje stene možganskih prekatov, ki je zaradi svoje funkcije izjemno pomembna, to pa je bilo posledica vnetja.⁶

Za to, da v času, ko je bila deklica še živa, nisem mogel opaziti na koži ali v govtu nobenih sledi škrlatinke, naj podajo opravičilo tisti, ki so z mano opazovali škrlatinko (kot bom pozneje dokazal, se to ni zgodilo samo enkrat) skoraj brez slehernega za bolezen značilnega znamenja. – Tukaj bo dovolj opomin, da ne verjemimo tako zlahka, da se v možganih umrlih za škrlatinko ali drugimi boleznimi ni našlo ničesar, in da ne sklepajmo povsod prehitro, češ da gre za akutni edem možganskih prekatov. Morda je bil razlog za bolezen, predstavljeno v opisu št. 72, enak.

75. GLADKA ŠKRLATINKA Z GRIŽO IN POSLEDIČNIM EDEMOM

Deklice, stare enajst let, se je lotevala škrlatinska vročica z nezatno rdečico, goitno angino, glavobolom, bruhanjem žolča in podobnim grižnim izločanjem črevesne sluzi kot pri bratu, ki se ga je ista bolezen lotila v istem času (o njem govori naslednji opis). Tretji dan sem opazil pospešen, konfluenten utrip, rdeč jezik, izpuščaja nobenega. – Uporabil sem mehčalni prevretek (*decoctum emolliens*) in gorčične obliže (*sinapismi*).

Četrti dan koža glave postaja rdeča z vročico, pojavita se glavobol in delirij. Peti dan ni rdečice; vročica, prizadetost glave, angina in griža poenjajo. Šesti dan enako.

Sedmi dan vstane iz postelje. Deveti dan je otekla. Enajsti dan se čuti fluktuacija v trebuhu. Trinajsti dan jo ogrožajo srčne palpitacije.

Ob prevretku plazeče pirnice s kalijevim acetatom (*decoctum graminis cum livia acetica*), naprstcu (*digitalis*), naposled morski čebulici (*scilla*), ob luščenju, ki traja od 14. do 28. avgusta, okreva.

76. GLADKA ŠKRLATINKA Z GRIŽO IN GANGRENOZNIH ABSCEZOM NA VRATU, KI SE PRIDRUŽI DVOJNI KVARTANI

Šestletni brat prej omenjene deklice je vse leto bolehal za dvojno kvartano, ki je

bila prepuščena njegovi volji. Pred tremi tedni, ko se je že nekajkrat pojavila, je vročica potihnila; vendar pa se ga je začela dvanajsti dan lotevati, isti tip. Ko se končajo trije cikli, me ob drugem paroksizmu četrtega cikla zaradi rdečice, enakomerno razlite po celotni koži, pokličejo.

Verjetno je, da je bila rdečica v blažji stopnji prisotna že prejšnji dan. Ugotovil sem znatno vročico, zelo močno rdeč jezik, golt ne močno vnet, vendar pa boleč, občutljiv epigastrij, velik trebuh, poln, malce težje otipljiv in pospešen utrip. Blato je bilo izločeno sedemkrat ob napenjanju in zmerni koliki, sluzasto. Rdečina, ki je ob pritisku s prstom izginjala, se ni vračala tako hitro kot sicer. Pozneje je sledilo potenje.

Z ozirom na glavobol in bledež sem predpisal pijavke na tilnik; grižo sem skušal brzdati s sluznimi zdravili (*mucilaginoso*).

Naslednji dan je bil skoraj brez vročice in bolečin, z nekoliko bolj bledim izpuščajem in zadržanjem blata. – Četrty dan nastopi očiten vročinski paroksizem z nekoliko bolj pordelimi izpuščaji in drugimi predvčerajšnjim opaženimi pojavi, razen blata, ki je rednejše. – Peti dan je vročica bolj remitentna in se na nezaznaven način slabša, ni tako močna, kot je bilo opaženo včeraj, in rdečina ni tako intenzivna kot včeraj. Desni mandelj je gnojen. Šesti dan ni ničesar nenavadnega razen gnojnega mandlja in rdečine kože.

Sedmi in osmi dan ob ne tako zelo izrazitih vročičnih gibanjih vratne žleze na obeh straneh močno otekajo ob izraziti otrdelosti in se spojijo v en skupek. – Ponovno se aplicirajo pijavke. Ponoči se da živosrebrov obliž (*emplastrum mercuriale*), podnevi vroči mehčalni ovitek (*cataplasma emolliens*). Interno se da kalomel (*calomel*).

Medtem ko se vročica sedaj pojavlja skoraj vsak dan in je počasna, štirinajsti dan škrlatinke iz desnega abscesa kaplja počasi polzeč sokrvičen gnoj; levi absces se še bolj poveča in postaja rdeč, tumor se pojavi tudi nad brado.

Sedemnajsti dan se pojavita tumorja ob straneh, v njiju je več luknjic, sta enako velika in enako boleča. Zgornjih čeljustnic ni mogoče niti malo premakniti. Vročici se pridruži še nespečnost. Uporabiti ni mogoče ničesar razen vročih ovitkov (*cataplasmata*).

Devetnajsti dan, ko sami po sebi odpadejo deli, ki jih je uničilo propadanje pod gangrenozno kožo, je vidno opustošenje pri levem tumorju in to meri tri palce v premeru; vidi se aparat mišic in živcev; največja obušesna žleza slinavka je delno uničena; tako so tudi mandlji ena sama kepa; karotidna arterija je prazna,

uplahnela (nedvomno zaradi notranjega zraščanja svetline), jugularna vena je zraščena v modro vrvico. Drugi tumor je na dveh koncih odprt za en palec, skrivajoč nemara nič manjše uničenje. Skozi zadnjo odprtino tega pade ven vse, kar se pogoltne, ne iz požiralnika ali žrela, ampak iz ustne votline ali gola.

Grozljivo izmozganemu fantiču triindvajseti dan vzame to na moč nesrečno življenje. Luščenje ni bilo opazno.

77. VNETNA GRIŽA (SUHA)

Šestinštiridesetletni kmet, ki je bival nedaleč stran od mesta na kraju, kjer piha jo severni vetrovi, je šest dni bolehal za vročico z bolečinami trebuha in napenjanjem, tako da je bil temu primeren tudi gnoj, in od zdravnika je prejel čistilo (*purgans*), zaradi česar je sledilo bruhanje in odvajanje driskavega blata, v katerem je bila razlita kri. Kar naprej je bila prisotna trgajoča bolečina v debelem črevesu in danki, ki sem se je lotil s pijavkami in vročimi ovitki. Kolcanje, ki se je pojavljalo namesto bruhanja, sem ublažil z Rivierovo mešanico (*mixtura Riverii*),⁷ težave zaradi napenjanja in suhega iztrebljanja blata pa zlasti z ricinusovim oljem (*oleum ricini*). Žejo sem izjemoma dovolil; okončine sem ukazal zaviti v volneno tkanino.

Kljub temu pa se je to ob pospešenem utripu z nizkim pulznim valom, rdečem urinu in pomanjkanju spanja komaj kaj izboljševalo vse do devetega dne; še več, želodec zaradi vročine, trebuh pa zaradi napihnenosti sta doživljala še hujše napade; zato sem se zatekal bolj k določenim odvajalom, zlasti k Seignettovi soli (*sal Seignette*)⁸ in apliciranju mehurnikov (*vesicantia*) na trebuh.

Ob tem pa je blato postajalo skoraj regularno; bolečina in vročica sta postajali precej blažji. Bolnik, ki od enajstega dne bolezní ni imel vročine, je okreval.

Ali tisto kolcanje, ki nastopi namesto bruhanja, za obolele za grižo ni slabo? — Nekaj podobnega se opaža pri koleri.

78. ŽOLČNOVNETNA GRIŽA Z BRUHANJEM

Štirinajstletni deček je začel izločati tekoče blato, postopoma težje, tretji, četrti dan zelo pogosto, krvavo, z vročico, nenehnimi količnimi bolečinami in žolčnim bruhanjem. — Ko ga je najbolj bolelo, sem svetoval dajanje pijavk na epigastrij in uživanje emulzije (*emulsio*).

Petega dne vrhunec bolečine preide na desni mezogastrij, kamor krenejo nove pijavke. Bruhanje se nadaljuje. — Šesti dan bruhanje poneha, bolečine po-

pustijo, pojavljajo se občasno; izločajo se delci, stisnjeni v globule, ki plavajo v žolčnih, a manj krvavih iztrebkih, tenezmi se pojavljajo enako pogosto. – Opijevi tinkturi (*tinctura thebaica*) dodamo nekaj kapljic oljne mešanice (*mixtura oleosa*). – Ponoči sledi dvourni spanec.

Sedmi dan so izločanja manj pogosta, vsebujejo več žolča; bruhanje po poldnevu, ob veliki žeji; jezik je gladek, rdeč, tu in tam odrgnjen; utrip slaboten, zlahka otipljiv. Vzame mešanico brez opija (*opium*). – Osmega dne zjutraj ga stresa mraz; enkrat bruha; sledi močnejša vročica; blato se izloča enako pogosto kot včeraj, vsebuje tekočo kri, serum, ki vsebuje manj žolča ter konkremente.

Deveti dan manj intenziven napad vročice. Za nočno posodo prosi redkeje, ne krvavi tako močno. Noči minevajo ob potenju in spanju; vročica miruje; od desetega dne boleznj je v iztrebkih blato in v kratkem postanejo normalni.

Bolezen se pošteno razlikuje od kolere.

79. ŽOLČNA KOLERA

Devetinsedemdesetletnega vrtnarja je ponoči nenadoma začelo mučiti bruhanje in izločanje tekočega blata, oboje se je pogosto ponovilo, izbljuvki in blato so bili polni žolča. Zaradi popolne izgube moči se trese, predel želodca in celotnega trebuha nista boleča ne otekla, jezik pa je suh, vročina povišana, utrip pospešen in dovolj razviden. Ta znamenja napovedujejo srečen izid in Rivierov napitek (*Rivierii potio*), ki mu je primešano nekaj kapljic opija (*laudanum*),⁹ zadostuje za izničenje posledic napada v nekaj urah.

Preostale nečistoče se odpravljajo s prevretkom plazeče pirnice (*decoctum graminis*) in s kalijevim tartratom (*lixiva tartarica*).

80. VNETNA VROČICA Z IZREDNO PRIZADETOSTJO ŽELODCA

Krčmarjevo hčer, staro osemnajst let, ki je imela normalno menstruacijo, so več dni boleli epigastrij, kolena in noge. Lotilo se jo je blago mrazenje, huda vročica in huda žeja, s povečano bolečino in žgočim občutkom okoli srčne jamice, kolen in nog, ki se je širila tudi na rahlo otečeni in blago rdeči golt. Jezik je bil belkast, na konici in robovih rdeč, vmes je imel posejane rdeče pike; utrip pospešen, lahko otipljiv, razširjen; urin rdeč. Bolnica, ki ni mogla sedeti, je ob dvigu postala omotična.

Ob drugem poslabšanju se naroči puščanje krvi, vendar se ne dovoli. Ob tretjem poslabšanju poleg prejšnjih tegob še težka glava in šumenje v ušesih; ob kr-

vavitvi iz nosu pride do izboljšanja. Da se odvajalo (*eccoproticum*); odmeri se znatna doza solitra (*nitrum*). – Četrty dan, ki je precej težak, se ponovi krvavenje iz nosu. Utrip upočasnjeno; bledica, onemoglost. Puščanje krvi, ki je sedaj dovoljeno, prinese olajšanje. – Peti in šesti dan potenje, še zlasti pa sedmi dan s hipostatičnim sečem. Ozdravi.

To vročico bi uvrstil med druge revmatično-trebušne vročice, ko bi ne bila prisotna stopnja hujšega vnetnega stanja; da bi ne tako zelo zaradi nečistoč kot zaradi koncentriranja samega vnetja trpel želodec, ki pa kljub temu – morda prej zaradi razdraženosti zunanje membrane – ne sproža bruhanja. Ali je treba iz istega razloga bolečine, ki napadajo ude, šteti med simpatične? Ali obolelost golta škoduje notranji trebušni membrani?

81. PERITONEALNI HEPATITIS

Devetletno deklico je začelo tresti, dobila je vročico z bolečinami v čelu in jetrih, v obeh primerih akutno. Naslednji dan, po mirni noči, zjutraj podoben napad, močnejši. Urin je ob vročici rumen, utrip poln, močan, pospešen. Predpisal sem pijavke in vroče ovitke na predel jeter in solitrno mešanico (*mixtura nitrosa*) z nevtralnimi kalijevimi sulfati (*arcanum duplicatum*). Tretji dan, po začasnem znatnem izboljšanju vročice poslabšanje nastopa kasneje, blažje, s potenjem. Od četrtega dne nima bolečin in ostaja brez vročine dvaintrideset dni. Po preteku teh (v začetku septembra) znova oboli za nekdanjo boleznijo v blažji obliki, ki je z lokalnim odvzemom krvi pozdravljena po sedmih dneh. To ponovitev bolezni spremlja lihenoidni izbruh na zgornji ustnici.

82. ŽOLČNA VROČICA Z VNETJEM ŽELODCA IN VRANICE, SLABEČA V INTERMITENTNO

Šestintridesetletnega voznika, ki ima rad vino, štiriindvajsetega julija napade vročica z bolečinami glave in epigastrija ter grenkim okusom v ustih. Zjutraj se je vročica izboljšala; četrty in peti dan so se poslabšanja začela z mraženjem in se nadaljevala z žolčnim bruhanjem. Bolnik je bil bledorumene barve, le lica so bila blago rdeča. Vranica otekla, trda, boleča, enako kot predel želodca. Jezik sluzast, prekrit z naslago, robovi so bili opazno rdeči. Noč so motili driska in deliriji. Pri utripu je opazno širjenje. Urin je malodane nasičen s krvjo. – Predpisal sem pijavke, vroče ovitke (*cataplasmata*), notranja mehčala (*interna emollientia*) in požirke kiselkaste pijače (*aciduli haustus*).

Šesto poslabšanje je brez mrazenja, blažje, kar zadeva bolečine, vendar bolj vznemirjajoče. Koža nagnjena k potenju. Jezik modrikasto bled. – Sedmo poslabšanje mine v hujši obliki, prav tako brez mraza in ob izdatnem potenju. V urinu je posedajoči se motni oblaček. Ustnice kazijo številni mehurčki. – Osmo poslabšanje prehiteva, je blažje; ob izboljšanju je povečana žalost. Ko se prizadetost vranice pomiri, začenjajo nekoliko otekati jetra. Deveto poslabšanje je močnejše, počasnejše, z delirijem in potenjem. – Brezvročičnemu stanju deseti dan sledi vročica z nočnim potenjem, ki naredi ne tako očiten presledek. Medtem je blato postajalo kašasto; bolečina je postopoma izginjala. Enajsto noč je bolnik spal. Dvanajsti dan je enak kot deseti, trinajsti enak kot enajsti. – Bolnik je dobil prevretek sadov tamarinde s prečiščenim vinskim kamnom (*decoctum fructuum tamarindorum cum tartaro depurato*).

Štirinajsti dan ga napade hud mraz s ponovnim obnavljanjem tumorja in bolečine v vranici, ki ob vročici upada, ter obilnim potenjem. Ta zgodba se je ponavljala vsako drugo noč (16., 18. in 20. avgusta). Enaindvajseti dan boleznin in v naslednjih lihih dneh so se pridružili tudi blažji vmesni paroksizmi. – Iztrebljanje blata je bilo zadostno, hipohondrija je omehčalo neapeljsko mazilo (*unguentum Neapolitanum*),¹⁰ po močnejšem paroksizmu dvaindvajseti dan sem uporabil sol kininovčeve skorje (*sal corticis*). Triindvajseti dan ostane brez vročice. Štiriindvajseti dan nenehna kurja polt; vranični tumor je večji. Ponovno se uporabi prašek in mazilo. Šestindvajseti dan je najti manj sledi vročice.

Bolnik, ki zavrača kalijev hipoklorit (*sal febrifugus*), je vsako drugo noč doživel vidnejše paroksizme. Po dvaintridesetem dnevu se ponovno vzame sol. Vročica ostane. – Oteklost hipohondrijev ob ponovni uporabi mazila in notranjih topil (*solventia interna*) izginja; urin sedaj naposled postane hipostatičen. Bolnik vse do zime ostane oslabel, noge je imel otekle. Seveda je bil kaznovan za to, ker se v času same boleznin ni zmožal obrzdati.¹¹

Prevod in opombe : MATEJ HRIBERŠEK

¹Za celotno bibliografijo gl. Zupanič Slavec, Z.: *Ljubljanski mestni zdravnik Fran Viljem Lipič (1899–1845)*, str. 522–534. V: Lipič, dr. F. V.: *Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane*. Ur. dr. Zvonka Zupanič Slavec. Ljubljana 2003.

²Saros (saroško obdobje oz. saroški cikel) so odkrili Kaldejci. Gre za obdobje, po katerem se ponovijo razmere za nastop mrkov; ponovijo se vsakih 6585 dni, 7 ur in 42 minut, ko prideta Sonce in Luna v isto medsebojno lego glede na Zemljo (op. prev.).

³ Kdor želi o topografiji tega mesta izvedeti kaj več, naj vzame v roke moje delo “Topografija cesarsko-kraljevega deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike, Ljubljana, 1834”.

⁴ Protomedik je bil do konca 19. stoletja najvišji uradni naziv za zdravnika v javni zdravstveni službi (op. prev.).

⁵ Grenko tonično sredstvo za pospeševanje prebave in asimilacije pri diareji, koleri in meleni (op. prev.).

⁶ Med. Jahrbucher des oest. St. XVI. B. 1. St. 41, n. XVI. B. II, St. S. 224.

⁷ *Mixtura Riverii* (Rivierova mešanica), imenovana tudi *potio Riverii* (Rivierov napitek), *haustus salinus* in *haustus emeticus*. Ime je dobila po Lazarusu Rivieru (Riviere oz. Riverrius; 1589–1655), zdravniku iz Montpelliera, kjer je v letih 1622–1655 deloval kot zdravnik ordinarij za praktično medicino. Bil je tudi zdravnik francoskega kralja Henrika IV. (op. prev.).

⁸ *Sal Seignette* (Seignettova sol – kalij-natrijev tartrat; $\text{KNaC}_4\text{H}_4\text{O}_6 \times 4 \text{H}_2\text{O}$) je topna v vodi (na molekulo lahko veže do štiri molekule vode) in blago topljiva v alkoholu, topi se pri približno 75 °C. V medicini se uporablja kot blago odvajalo. Ime je dobila ime po Pieru Seignettu, lekarnarju iz La Rochella (zato imenovana tudi sol Rochelle), ki jo je prvi izdelal l. 1675 (op. prev.).

⁹ Z izrazom *laudanum* (lavdanum) oz. *opii tinctura* so v srednjem veku poimenovali sredstva proti bolečinam, pozneje samo opij (op. prev.).

¹⁰ = sivo živosrebrovo mazilo (op. prev.)

¹¹ Verjetno je pil vino (op. prev.).